

مقاله پژوهشی: شناسایی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی ج.ا.ایران با تأکید بر فضای سایبر

علیرضا شفیعی^۱، محمدحسین امیری^۲، عباس ملکی^۳، علی عبدلی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۲

چکیده

دیپلماسی راهبرد مسالمت‌آمیز برای رسیدن به اهداف و تأمین منافع ملی کشورها با کمترین هزینه ممکن است و اگر اصول استفاده از آن به‌خوبی رعایت شود، موجب تحقق اهداف مدنظر خواهد شد. در سال‌های اخیر، استفاده از فضای سایبر در حوزه دیپلماسی مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار دیپلماسی عمومی-دفاعی ج.ا.ایران با تأکید بر فضای سایبر در دو حوزه رسمی و غیررسمی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، خبرگان آگاه به مباحث دیپلماسی و فضای سایبر -که بر حوزه دفاعی اشرافیت دارند- می‌باشد. پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده و به روش میدانی نسبت به جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسش‌نامه، اسناد کتابخانه‌ای و سایت‌های اینترنتی اقدام شده است. نتایج حاکی از آن است که در حوزه رسمی دیپلماسی نیز برگزاری دوره‌های دفاعی برخط، تقویت دیپلماسی دفاعی و متقاعدسازی کشورهای همسایه و رقیب از بستر فضای مجازی بیشترین اثر را دارند و در حوزه غیررسمی دیپلماسی نیز انتشار اطلاعات حوزه دفاعی با رعایت اصول حفاظتی برای بازدارندگی، انتشار برنامه‌های دفاعی در سایت رسمی وزارت دفاع، نقد سیاست‌های دفاعی و نظامی کشورهای همسایه و منطقه‌ای، اولویت بالاتری از دیدگاه جامعه آماری پژوهش داشته‌اند.

واژگان کلیدی: دیپلماسی عمومی، دیپلماسی دفاعی، فضای سایبر، جمهوری اسلامی ایران.

۱. کارشناس ارشد پدافند غیرعامل (نویسنده مسئول). mt_121s@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد مدیریت رسانه گرایش پدافند غیرعامل.

۳. استادیار جغرافیای سیاسی دانشکده فارابی.

۴. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل.

۱. مقدمه

با گسترش بدون مرز زیرساخت‌های الکترونیک در جهان و به‌دنبال آن در تمامی نهادها، بُعد جدیدی به سایر ابعاد زندگی انسان اضافه گردیده است که بُعد «مجازی» (فضای سایبر) نام دارد. در فضای مجازی نیز تهدیدها و ویژگی‌هایی که انسان، حکومت و زیرساخت‌های هر نهادی را مورد هدف قرار می‌دهند، با تهدیدهای پیشین بسیار متفاوت است. تهدیدات سایبری در تمامی حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و امنیتی بیشتر کشورها را با چالش و آسیب مواجه کرده است؛ از طرفی تا مدت‌ها این باور رایج بود که «دیپلماسی، اولین خط دفاع و دفاع، آخرین خط دیپلماسی است». بر این اساس، وظیفه اصلی دیپلمات‌ها «تأمین منافع» و «امنیت ملی» یک کشور بود و نظامیان تنها زمانی وارد عرصه عمل می‌شدند که دیپلماسی سیاسی با بن‌بست مواجه می‌شد (عسکری و مینایی، ۱۳۹۲: ۱۶).

«دیپلماسی سایبری» به‌عنوان بخشی از دیپلماسی عمومی و مدرن، به‌معنای استفاده از ابزارهای فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات روز جهت تبیین، گسترش و ارتقای اثربخشی دستگاه دیپلماسی یک کشور در فضای مجازی است. هر روزه با رشد شتابان فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات، بر عمق، گستره و دامنه اثرگذاری دیپلماسی نوپدید سایبری در ابعاد مختلف امنیت ملی و منطقه‌ای افزوده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که امروزه پیامی کوتاه در فضای مجازی می‌تواند روابط بین دولت‌ها و به تبع آن امنیت منطقه‌ای را تحت‌الشعاع قرار دهد (فرهنگی و دیگران، ۱۳۹۳).

با توجه به اسناد بالادستی در حوزه نظامی، ج.ا.ایران همواره اهداف خود در این حوزه را بر اساس اصول دفاعی تدوین می‌کند. استفاده از اهداف تهاجمی در دکترین نظامی ج.ا.ایران جایگاهی نداشته و حضور در منطقه نیز با هدف ارتقای قدرت دفاعی و بازدارندگی منطقه‌ای است. لزوم تبیین این دیدگاه در بین کشورهای منطقه و داخل کشور منوط به استفاده صحیح و مناسب از دیپلماسی سایبری بوده که می‌تواند موقعیت کشور را از یک جایگاه «کشور برهم‌زننده نظم، امنیت منطقه‌ای و جهانی» به کشوری با اهداف بشردوستانه و صلح‌طلب تغییر داده و هزینه‌های کشور در راستای مدیریت افکار عمومی داخلی و منطقه‌ای را کاهش دهد.

دغدغه اصلی محققان این است که کم‌توجهی به فضای سایبر جهت مدیریت افکار عمومی در سطح داخلی، منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای می‌تواند جایگاه و موقعیت دفاعی ج.ا.ایران را تضعیف کند. همچنین دیدگاه‌ها و نظرات دفاعی و صلح‌آمیز به‌عنوان نیت تهاجمی تعبیر شود و به بروز اقدامات متقابل از سوی سایر کشورها منجر گردد و رقابت تسلیحاتی در منطقه گسترش یابد. این

امر حضور بیشتر قدرت‌های فرمانطقه‌ای را در پی داشته و منطقه را به انبار باروت تبدیل می‌کند. از این رو در پژوهش حاضر به بررسی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر فضای سایبر در دو حوزه «رسمی» و «غیررسمی» می‌پردازیم.

۲. مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۲-۱. پیشینه‌شناسی تحقیق

بررسی نگارندگان نشان می‌دهد تاکنون تحقیقی مشابه این مقاله انجام نشده است. در این قسمت به چند مورد پژوهش در زمینه سایبر دیپلماسی اشاره می‌کنیم:

رضاپور در پژوهشی با عنوان «نقش دیپلماسی سایبری در عصر تهدیدات هیبریدی: فرصت‌ها و چالش‌ها» (۱۳۹۸) به این نتیجه رسیده است که از مهم‌ترین فرصت‌های موجود در دیپلماسی سایبری استفاده از آن جهت برقراری ارتباط در سطح عمومی با مردم در کشورهای منطقه می‌باشد. با توجه به نفوذ دشمن و ضعف زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری در مواقع بحران، این موضوع می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌پذیری کشور شود. از چالش‌های مطرح این حوزه، امنیت ارتباطات و اطلاعات بوده و لزوم بازنگری در سیاست‌های کلی آن یک ضرورت است.

محمدی در پژوهشی با عنوان «سایبر دیپلماسی و تأثیر آن بر روابط کشورها» (۱۳۹۶) دیپلماسی سایبری را به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین روش‌های دیپلماسی در روابط بین کشورها معرفی می‌کند. نویسنده مقاله ضمن معرفی ابزارهای دیپلماسی سایبری، چنین نتیجه می‌گیرد که این نوع دیپلماسی، تمامی عرصه‌های دیپلماسی سنتی را درنوردیده و علاوه بر صرفه‌جویی در زمان و هزینه، نتایج سریع‌تر و مطلوب‌تری را برای دولت‌های حاضر به ارمغان آورده است.

پژوهش «دیپلماسی دیجیتال و روابط میان دولت‌ها در جوامع معاصر» (۱۳۹۳) به خامه فرهنگی و همکاران تأکید دارد رسانه‌ها با بکارگیری چرخه رسانه‌ای کارآمد و اتخاذ دیدگاه تعاملی به جذب مخاطب فعال می‌پردازند. رسانه‌ها از سوی دیگر با بسیج افراد در شبکه‌های اجتماعی به همسو کردن اهداف و نمادین کردن آرمان‌های گروه‌ها و جماعت‌ها پرداخته و بر روند تحولات جهانی تأثیر می‌گذارند. از این رو قابلیت رسانه‌های بین‌المللی و شبکه‌های اجتماعی در شکل‌دهی به تحولات و حرکت‌های اجتماعی - فرهنگی توسط بسیاری از اصحاب سیاست درک شده و بخش مهمی از اولویت‌های دیپلماسی را تشکیل می‌دهد.

ره‌پیک در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ساختاری متغیرهای دیپلماسی سایبری دخیل در نظم امنیت منطقه‌ای» (۱۳۹۲) بیان می‌نماید در حوزه دیپلماسی سایبری نیز استفاده از ظرفیت‌های سیاسی،

منطقه‌ای و رسانه‌های نوین اثرگذار است. به همین دلیل است که تاکید دارد هدایت، رهبری منسجم و یکپارچه از اصول اولیه موفقیت در حوزه سایبری است. در نهایت این‌که، استفاده از قدرت‌های منطقه‌ای و کشورهای هم‌پیمان، بهره‌گیری از منافع مشترک و اشتراکات دینی، منطقه‌ای و مذهبی از بیشترین اثرگذاری در حوزه نظم منطقه‌ای برخوردار هستند.

در این پژوهش‌ها مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر فضای سایبر مورد توجه قرار نگرفته‌اند و عمدتاً به حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اشاره شده است. نوآوری‌های پژوهش حاضر نیز از همین بعد قابل بررسی است.

۲-۲. مبانی نظری

۲-۲-۱. دیپلماسی

«دیپلماسی» مشتق از کلمه یونانی «دیپلما» به معنی کاغذ تاشده، سند و تصدیق است؛ در اصطلاح، علم و هنر نمایندگی کشورها و فن مذاکره برای اداره روابط خارجی یک کشور است. به عبارتی، دیپلماسی مدیریت روابط بین دول است که با کاربری روش‌های مذاکره و معامله، برای ایجاد تفاهم و دوستی، به‌منظور پیشبرد مقاصد و منافع ملی کشور بحث می‌کند (رستمی به نقل از فتاحی، ۱۳۹۷: ۱۵). مأموریتی که دیپلماسی دنبال می‌کند ناظر بر حراست از تمامیت ارضی، سیاسی و اقتصادی یک کشور است (کاظمی، ۲۵۹:۱۳۹۳). تعاریف متعدد از دیپلماسی در متون تخصصی روابط بین‌الملل و سیاست خارجی به دو دسته قابل تقسیم هستند:

الف) عده‌ای دیپلماسی را «عمل هدایت روابط میان دولت‌ها از طریق نمایندگان رسمی آنها در داخل و خارج کشورها» تعریف می‌کنند. از این حیث باید دیپلماسی را نظام ارتباطات در جامعه بین‌الملل دانست که در چهارچوب آن دولت‌ها با یکدیگر تعامل دارند و روابط قاعده‌مند و پیچیده‌ای برقرار می‌کنند (بریج و جیمز، ۲۰۰۱: ۶۳-۶۲). بر مبنای این تعریف، هدف دیپلماسی هدایت روابط بین کشورهای مستقل با وساطت نمایندگان منصوب آن‌ها و از طریق مذاکره است (ملیسن، ۲، ۲۰۰۵: ۵).

ب) عده‌ای دیگر نیز دیپلماسی را «فن مدیریت تعامل با جهان خارج» (خانی، ۱۳۸۴: ۱۳۶) یا «هنر و فن اداره سیاست خارجی، تنظیم روابط بین‌الملل و حل و فصل اختلافات بین‌المللی از شیوه‌های مسالمت‌آمیز» (هادیان و احدی، ۱۳۸۸: ۸۸) دانسته‌اند.

به اعتقاد مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) دیپلماسی صرفاً پدیده‌ای اخلاقی و نیز واقعیتی آکنده از شر و تباهی نیست، بلکه دارای ماهیت دوگانه‌ای است که در یک طرف آن؛ عقلانیت، اندیشه و رفتاری مبتنی بر مصلحت وجود دارد و در طرف دیگر آن؛ قدرت‌طلبی، حسادت و فزون‌خواهی قرار می‌گیرد (بشوی، ۱۳۸۳: ۴۸).

۲-۲-۲. دیپلماسی عمومی

با افزایش اهمیت افکار عمومی در شکل‌دهی به رفتار دولت‌ها، اصطلاح «دیپلماسی عمومی» از دهه ۱۹۶۰ میلادی رایج شد. این واژه در فرهنگ واژگان روابط بین‌الملل وزارت خارجه آمریکا در سال ۱۹۹۵ چنین تعریف شد: «برنامه‌های تحت حمایت دولت که هدف از آنها اطلاع‌رسانی یا تحت تأثیر قرار دادن افکار عمومی در کشورهای دیگر است». ابزار اصلی آن نیز انتشار متن، تصاویر متحرک، مبادلات فرهنگی، رادیو و تلویزیون و اینترنت است (هادیان و احدی، ۱۳۸۸: ۹۰-۹۱).

دیپلماسی عمومی، مجموعه‌ای از سازوکارهاست که به واسطه آن، سیاست خارجی یک کشور برای عامه مردم آشکار می‌شود؛ یعنی مردم هدف اصلی هستند و باید اطلاعات را به آن‌ها منتقل کرد. این دیپلماسی، معطوف به مخاطبان خارجی است و هسته اصلی دیپلماسی آن، ارتباط هدایت‌شده با افراد خارجی برای تأثیر گذاشتن بر افکار و دولت‌های آنها است (پورحسن، ۱۳۹۰: ۱۴۱). در این دیپلماسی که بخش دولتی و بخش خصوصی همراه با یکدیگر عمل می‌کنند، تلاش عمده سیاست‌گذاران ارتباط با مخاطب عام و افکار عمومی است تا بتوانند پیام مورد نظر خود را منتقل کنند. «گولین» می‌گوید: «دیپلماسی عمومی، ارتباطات معطوف به منافع ملی یک کشور از طریق ارتباط با مردم خارج از مرزهای جغرافیایی است». با این تعریف، مسائلی از قبیل اعزام دانشجویان به خارج، پذیرش بورس‌های تحصیلی، خبرنگاران اعزامی، فرایند ارتباط میان‌فرهنگی، برگزاری انواع جشنواره‌های هنری، همایش‌ها و سمینارهای فرهنگی و پخش برنامه‌های صوتی و تصویری و حتی ایجاد سایت‌های اینترنتی، در حوزه دیپلماسی عمومی قابل بحث می‌باشد (هادیان و احدی، ۱۳۸۸: ۲۵۰).

اگر دیپلماسی عمومی چه از طریق مبادلات فرهنگی و چه از راه‌های دیگر بتواند در بین دیگر ملل جهان جذابیت ایجاد کند، می‌تواند در شکل‌گیری «قدرت نرم» در درون کشور مبدأ بسیار مؤثر باشد (نای^۱، ۲۰۰۴: ۶۲).

۳-۲-۲. دیپلماسی نوین

تا چند دهه پیش، عموم تعاریف و برداشت‌های موجود از مفهوم دیپلماسی نیز محدود به درکی سنتی از آن بود و به‌طور عمده ارتباط و مذاکره میان دولت‌ها از طریق اعزام نمایندگان رسمی سیاسی و تأسیس سفارتخانه و نمایندگی‌های رسمی در خاک کشور طرف مقابل را شامل می‌شد. به‌عنوان نمونه، «رونالد پیتر بارستون» در کتاب مشهور خود به نام «دیپلماسی مدرن»، دیپلماسی را هنر و روش انجام مذاکره میان نمایندگان گروه‌ها یا دولت‌ها تعریف می‌کند (بارستون، ۲۰۰۶: ۱). با گذشت زمان، افزایش نقش‌آفرینی و اهمیت افکار عمومی در شکل‌دهی به رفتار دولت‌ها مفهوم دیپلماسی نیز متحول شد و دیگر به ارتباط میان دولت‌ها محدود نماند.

اگر مشخصات دیپلماسی سنتی؛ پنهان‌کاری، غیردموکراتیک بودن، روابط دوجانبه، عمل‌گرایی و هدایت توسط عده اندکی از دولت‌های بزرگ بود، امروزه دیپلماسی نوین برعکس آن با مشخصاتی چون آشکاری، دموکراتیک و چندجانبه بودن، اصول‌گرایی و مشارکت همه‌جانبه شناخته می‌شود. در واقع دیپلماسی نوین به جهت اینکه هدف آن تأثیرگذاری بر مردم به‌جای دولت‌ها است؛ در گام نخست، دیپلماسی عمومی نیز نامیده می‌شود. در مراحل بعدی به اقتضای ابزاری که برای اجرای آن بکار می‌رود با عناوین مختلف از قبیل دیپلماسی رسانه‌ای، دیپلماسی سایبری، دیپلماسی دیجیتالی و ... شناخته می‌شود. یکی از مهم‌ترین زیرشاخه‌های دیپلماسی عمومی، دیپلماسی سایبری یا همان انجام دیپلماسی عمومی در فضای سایبر است که در نتیجهٔ انقلاب فن‌آوری مسیر شده است (کولایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۵).

۴-۲-۲. دیپلماسی دفاعی

«دیپلماسی دفاعی» عبارت است از: انجام مذاکرات و دیگر روابط بین نیروهای مسلح توسط دیپلمات‌های نظامی که هدف آن، تأثیرگذاری بر محیطی است که نیروی نظامی در آن فعالیت می‌کند (جعفری، ۱۳۹۸: ۶۸). از مهم‌ترین ویژگی‌های دیپلماسی پیشگیرانه و دفاعی، توسعه فضای اعتماد در میان کشورها است (میرحسینی و رحیم‌پور اصل، ۱۳۹۷: ۲۵). دیپلماسی دفاعی نقش مهمی در نیل به اهداف سیاست‌های امنیتی یا خارجی خاص کشورها ایفا می‌کند. فعالیت‌هایی مانند انجام گفتگوهای امنیتی، راهبردی و سطح بالا، تبادل‌های آموزشی و حرفه‌ای نظامی، واردات

و صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی، برگزاری رزمایش و تمرین‌های نظامی مشترک، از سوی کشورها در حیطه دیپلماسی دفاعی قرار دارند (یوسفوند و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۱۸).

«سن تزو» معتقد است دیپلماسی ادامه جنگ اما به طریقی دیگر است. با توجه به اینکه پیروزی بدون جنگ و خشونت، راهبردی کم‌هزینه‌تر و مطلوب‌تر برای کشورها محسوب می‌شود؛ سیاستمداران، دیپلمات‌ها و مدیران ارشد حوزه‌های مرتبط با امور دفاعی می‌بایست با تقویت بنیه آموزشی، آگاهی، مهارت و توان لازم را در برنامه‌ریزی دفاعی و امنیتی کسب کنند و بیاموزند که با تکیه بر قدرت نظامی، می‌توان و می‌بایست قدرت سخت را به قدرت نرم، زور را به قانون و قدرت را به اقتدار مشروع در حوزه دفاعی تبدیل کرد (پیرمحمدی، ۱۳۹۵: ۱۳). در ضرورت توجه به دیپلماسی دفاعی باید گفت به همان میزانی که دستگاه دفاعی تلاش می‌کند تا کشورهای محیط پیرامونی خود را همسو کند، به همان میزان می‌تواند در تأمین امنیت منطقه بسیار اثرگذار باشد. بنابراین مدیریت و مهندسی محیط راهبردی کشور یکی از راهبردهای مهم دیپلماسی دفاعی است (جعفری، ۱۳۹۸: ۷۰).

دیپلماسی دفاعی می‌تواند گامی مؤثر و اساسی در تولید و زایش قدرت ملی باشد؛ زیرا از این توانایی برخوردار است که قدرت مانور کشور را از مرزهای خود فراتر برده و در جهت امنیت‌زایی هرچه بیشتر در منطقه گام بردارند. استراتژی دفاعی در پرتو رویکرد نرم دیپلماسی دفاعی می‌تواند فکر هجوم به کشور را غیرممکن سازد. مهار تهدیدات و پیشگیری از جنگ‌افروزی از کارویژه‌های دیپلماسی دفاعی است. بخش دفاع با تاکید بر فعالیت‌های دیپلماتیک دفاعی فعال می‌تواند در ایجاد اعتماد و اطمینان متقابل میان کشورها نقش اساسی ایفا کند. همکاری‌های دفاعی و امنیتی در صدر همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه، تسهیل‌کننده سایر حوزه‌های همکاری، تأمین‌کننده امنیت و آرامش بیشتر ملت‌ها است. مهم‌ترین اهداف دیپلماسی دفاعی عبارت از: دستیابی به تجهیزات دفاعی مورد نیاز، مدیریت حوزه‌های امنیتی، کنترل تسلیحات، کسب منافع اقتصادی و ثبات‌سازی هستند (سیاری، ۱۳۹۳: ۴۲).

۵-۲-۲. دیپلماسی سایبری

«سایبر» از لغت یونانی «سایبرنتیک»^۱ به معنای سکان‌دار یا راهنما مشتق شده است. فضای سایبر، فضایی تخیلی می‌باشد که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده که تمام انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع

اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده است. این معنا به طور تقریبی مشابه معنایی است که امروزه از کاربرد لفظ فضای مجازی وجود دارد (احدی و شاه‌محمدی، ۱۳۹۷: ۲۲۷).

رشد سریع فن‌آوری‌های ارتباطی موجب تشدید تعاملات بین‌المللی خارج از مجاری سنتی دیپلماتیک شده و دولت‌ها را با این واقعیت روبه‌رو کرد که شکل نوینی از دیپلماسی با عنوان «دیپلماسی مجازی»^۱ وارد عرصه معادلات بین‌المللی شده است (بیات، ۱۳۸۵).

دیپلماسی سایبری در ساده‌ترین تعریف آن، استفاده از ابزارهای فن‌آوری اطلاعاتی و ارتباطی روز، برای تبیین، گسترش و ارتقای اثربخشی دستگاه دیپلماسی یک کشور در فضای مجازی است. دیپلماسی سایبری، ابتکارها در فن‌آوری اطلاعاتی و ارتباطی را با دیپلماسی عمومی مربوط می‌کند و به‌عنوان بخشی از دیپلماسی عمومی، دیپلماسی عمومی الکترونیک، و دیپلماسی مجازی شناخته می‌شود (اولسیا، ۲۰۰۶: ۱۱). پیشبرد اهداف دیپلماسی عمومی با محوریت دولت‌ها و با استفاده از امکانات موجود در فضای سایبری اعم از اینترنت و دیگر شبکه‌های ارتباطی دیجیتال تعریف دیگری از دیپلماسی سایبر و یا سایبر دیپلماسی است (طباطبایی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۲۳).

بهره‌گیری از فن‌آوری‌های نوین در دیپلماسی نقش مهمی در تسهیل و تسریع مذاکرات بین‌المللی، تبادل و دستیابی به اطلاعات، تسریع در مبادلات تجاری از طریق تجارت الکترونیکی، تأثیرگذاری بر افکار عمومی و افزایش مناسبات بین‌المللی ایفا می‌کند و موجب کارآمدتر شدن دستگاه دیپلماسی کشورها می‌شود. برخی از متخصصین روابط بین‌الملل، فعالیت‌های مناسب و مؤثر دیپلمات‌ها در عرصه کارزار جدید را تنها با اتخاذ سازوکارهای جدید مبتنی بر فن‌آوری‌های نوین با عنوان «دیپلماسی موفق» می‌دانند. «دیپلماسی مؤثر» اصطلاحی دیگر است که نیاز انطباق دیپلماسی با تحولات محیطی در راستای اهدافش را نمایان می‌کند؛ امری که جز با بهره‌گیری از فن‌آوری‌های نوین و ابزارهای ارتباطی پیشرفته، کسب اطلاعات و پردازش روشمند آن در تبدیل به دانایی اثربخش، جهت اقدام مؤثر و به‌هنگام، در مرزهایی فراتر از محدوده‌های سنتی و غیرکارآمد ممکن نیست (گنجی‌دوست، ۱۳۸۷: ۱۸۷).

پیشبرد اهداف دیپلماسی عمومی با محوریت دولت‌ها و با استفاده از امکانات موجود در فضای سایبری اعم از اینترنت و دیگر شبکه‌های ارتباطی دیجیتال تعریف دیگری از دیپلماسی سایبر و یا سایبر دیپلماسی است (طباطبایی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۲۳).

1. Virtual Diplomacy
2. Olesya

این نوع دیپلماسی به عنوان مشخصه اصلی محیط جدید بین‌المللی، بر فرایندها و پیامدهای دیپلماسی تأثیرگذار است. دیپلماسی سایبری، قدرت و سرعت ارتباط کشورها را با جهان خارج و همچنین دستیابی به اطلاعات و انتقال آن را بسیار افزایش می‌دهد. یکی از عناصر مهم دیپلماسی مجازی، شکل‌گیری سفارتخانه‌های مجازی^۱ است؛ نمونه‌ای از آن در بحران کوزوو دیده شد که تنها به یک کارشناس، لپ‌تاپ، مودم، ماهواره و خط تلفن نیاز داشت (بیات، ۱۳۸۵). منطق دیپلماسی سایبری منطقی سه‌وجهی است؛

اول) اعتمادسازی و حرکت روی موج افکار عمومی جهانی در جهت تأمین منافع ملی کشور، دوم) استناد به مردم همراه با تسهیل ارتباط با افکار عمومی و نخبگان جهانی، سوم) ایجاد تسهیلاتی که به کمک آنها دستیابی به منافع ملی میسر می‌شود. سطح تماس دیپلماسی سایبر بسیار زیاد است و حیطه نفوذ دیپلماسی سایبر تک‌تک مردم هستند تا جامعه؛ کشور طراح سایبر دیپلماسی با بهره‌گیری از ایجاد رابطه عاطفی با مخاطبان خارجی، راحت‌تر یک طرح بین‌المللی را در جهت کسب امتیازات ملی خود طراحی و اجرا نموده و پیامدهای بین‌المللی آن را برداشت می‌کند (خرازی، ۱۳۹۲: ۶۳). بنابراین، دیپلماسی سایبر می‌تواند منبع و منشأ قدرت تلقی گردد. به تعبیر «جوزف نای» فضای مجازی ابزار قدرت نرم و قدرت نرم مرجع تولید فضای مجازی شده است (خانیک‌کی و بصیریان، ۱۳۹۲: ۴۹).

از ویژگی‌های دیپلماسی سایبری، انتشار اخبار و اطلاعات از طریق رسانه‌های برخط است. این امر روابط بین دولت‌ها را که پیش‌تر توسط دیپلمات‌ها انجام می‌گرفت به روابطی چندجانبه تبدیل کرده است. نتیجه این وضعیت آن است که بیشترین تلاش دستگاه دیپلماسی هر کشور معطوف به برقراری روابط با ملت‌ها، از طریق رسانه‌ها و در فضای مجازی گردیده است. از سوی دیگر کارکنان رسانه‌ها و بازیگران غیردولتی بانفوذ، به افشاگری می‌پردازند و با انگیزه جلب افکار عمومی در مسائل دخالت می‌کنند. دیپلماسی سایبری در ساده‌ترین تعریف آن، استفاده از ابزارهای فن‌آوری اطلاعاتی و ارتباطی روز برای تبیین، گسترش و ارتقای اثربخشی دستگاه دیپلماسی یک کشور در فضای مجازی است. دیپلماسی سایبری، ابتکارها در فن‌آوری اطلاعاتی و ارتباطی را با دیپلماسی عمومی مربوط می‌کند و به‌عنوان بخشی از دیپلماسی عمومی، دیپلماسی عمومی الکترونیک و دیپلماسی مجازی شناخته می‌شود (اولیسا، ۲۰۰۶: ۱۱).

به اعتقاد «اشتایگلر» دیپلماسی سایبری با بهره‌گیری از قابلیت‌های فن‌آوری‌های شبکه‌ای می‌کوشد با خلق یک زیست‌بوم تکنو-ژئوپلیتیک فراملی- فرافرهنگی با ایجاد حافظه و تجارب جمعی جدید برای مخاطبان خارجی به پاره‌پاره نمودن هویت ملی و تجارب واقعی آنها از زندگی شخصی خود بپردازد. در این رابطه فن‌آوری‌های هاپیر رسانه‌ای، همچون شبکه‌های اجتماعی نوین نقشی بسیار مهم در صنعتی نمودن هویت و ذهنیت ملی افراد دارند. مهم‌ترین پیامد این مسئله، خلق حافظه جمعی تکنولوژیکی می‌باشد که با قطع ارتباط فرد با ریشه‌های هویتی-تاریخی خود، فرایندهای فرهنگی را تنها در چارچوب اهداف موقتی و کاملاً گزینش‌شده سیاسی به تصویر می‌کشد. اشتایگلر اذعان می‌کند فن‌آوری‌های نوین دیجیتالی دارای قدرت روانی و سیاسی برای تسخیر آگاهی جمعی جوامع مختلف بوده و می‌توانند ذهن انسان‌ها را متناسب با ارزش‌ها و اهداف سیاسی خود مهندسی کنند (اشتایگلر، ۲۰۱۰).

چالش‌های متعاقب گذار به عصر اطلاعات بیش از آنکه فنی باشند از ماهیت سیاسی برخوردار هستند و دولت‌ها برای سازگاری نظام سیاسی خود با تحولات فن‌آورانه و چگونگی مواجهه با چالش‌های انقلاب اطلاعات، شیوه‌های خاص خود را برمی‌گزینند که در قلمرو موضوعی حکمرانی فضای مجازی^۱ یا حکمرانی سایبری^۲ قرار می‌گیرد. در سطح بین‌المللی نیز درک دولت‌ها از تهدید و جنگ با افزایش و توسعه کارویژه‌های فضای سایبر گسترش یافته است و آمادگی برای مقابله با نبردهای غیرنظامی به‌ویژه جنگ اطلاعاتی^۳ و جنگ سایبری^۴ در دستور کار بیشتر دولت‌ها شامل همه قدرت‌های بزرگ قرار دارد. در این میان، سوءاستفاده ایالات متحده از اعمال حکمرانی یک‌جانبه سنتی بر فضای مجازی در جهت برآورده ساختن منافع خود و تضعیف رقبا بر دغدغه‌های سایبری بازیگران بین‌المللی افزوده است (قنبری، ۱۳۹۹: ۱۴۰).

نظریه «کنشگر- شبکه» بازتابی از روابط بین‌الملل در عرصه فن‌آوری اطلاعات و همه‌گیر شدن اینترنت و دیگر خدمات و فن‌آوری‌های دیجیتال است و به‌خصوص برای تشریح چگونگی استفاده دیپلمات‌ها و نهادهای دیپلماتیک از اینترنت و انواع ابزارهای دیجیتال اعم از رایانه، تلفن همراه، برنامه‌ها و نرم‌افزارهای مختلف در قالب یک شبکه ناهمگن برای دستیابی به اهداف سیاست خارجی و تأمین منافع ملی در عرصه بین‌المللی قابل استفاده است. تمام سخت‌افزارها، نرم‌افزارها،

-
1. Internet Governance
  2. Cyber Governance
  3. Information Warfare
  4. Cyberwarfare (Cyber Warfare)

دیپلمات‌ها، کاربران عادی اینترنت، نهادهای دولتی دیپلماتیک، سازمان‌های بین‌المللی و غیره به‌عنوان کنشگران و کنشگران عامل، شبکه‌ای نظام‌مند را به‌وجود می‌آورند که در بستر اینترنت و فضای سایبر به فعالیت خود ادامه می‌دهند و خروجی آن، پیام‌ها و خدمات دیپلماتیک با هدف تأثیرگذاری مثبت بر اذهان مخاطبان و همراه کردن آنان با سیاست خارجی کشور متبوع است (حاج‌زرگرباشی و موحدیان، ۱۳۹۷: ۷۸). توجه جدی به شبکه‌های نوپای اجتماعی و در دستور کار وزارت امور خارجه ایالات‌متحده قرار گرفتن این موضوع، مبتنی بر همین نظریه بوده است. برگزاری جلسات کاری وزیر امور خارجه آمریکا و حتی رئیس‌جمهور با حضور مدیران شرکت‌های بزرگ فن‌آوری مانند گوگل، توئیتر و فیس‌بوک که برای اولین بار در دوره ریاست‌جمهوری اوباما رخ داد و برقراری روابط صمیمانه با مدیران ارشد این شرکت‌ها بدین منظور بود که دولت آمریکا بتواند از امکانات دنیای فن‌آوری برای پیشبرد دموکراسی و حقوق بشر استفاده کند. یکی از اهداف این جلسات تعامل با نخبگان مسلمان در شبکه‌های اجتماعی ازجمله توئیتر برای تأثیرگذاری بر آنان و کاهش بی‌اعتمادی این افراد نسبت به سیاست خارجی ایالات‌متحده و تبلیغ ارزش‌های آمریکایی بود (هالمز^۱، ۲۰۱۰: ۵۵۹).

در راستای اعتقاد دولت اوباما و دموکرات‌ها به کاربرد دیپلماسی و قدرت نرم - نه بر مبنای جنگ ایده‌ها، بلکه در چارچوب چندجانبه‌گرایی و تلاش برای تعامل و تأثیرگذاری بر افکار عمومی مسلمانان - هیلاری کلینتون وزیر امور خارجه وقت ایالات‌متحده نیز طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های جدید برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی کاخ سفید را با عنوان «سیاستمداری در قرن ۲۱» آغاز کرد که برخی از آن‌ها عبارت بودند از:

الف) برگزاری دوره‌های آموزشی برای پنج هزار فعال مدنی از هجده کشور جهان و آموزش نحوه استفاده از اینترنت برای «ترویج دموکراسی و گریز از شناسایی و تعقیب توسط دولت‌ها در فضای مجازی»؛

ب) راه‌اندازی دوره‌های آموزش زبان انگلیسی از طریق گوشی‌های تلفن همراه در کشورهای کمتر توسعه‌یافته؛

پ) ارتقای امنیت شبکه‌های رایانه‌ای و ارتباطی وزارت امور خارجه آمریکا برای مقابله با فعالیت‌های هکری و سرقت اطلاعات؛

ت) اختصاص بودجه ۴۵ میلیون دلاری و فراهم آوردن فن‌آوری‌های پیشرفته برای معترضان سیاسی در کشورهای دیگر از جمله ایران «برای دور زدن فیلترینگ اینترنت و اظهار نظر آزادانه و ارسال محتوای چندرسانه‌ای»؛ یکی از این فن‌آوری‌ها برنامه‌ای بود که با نصب آن روی گوشی همراه، تنها با فشردن یک دکمه کل شماره‌های ذخیره‌شده در گوشی پاک شده و دستگیری فرد با پیامک به اطلاع دوستان وی می‌رسید.

ث) استفاده گسترده از سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی برای ارسال پیام و دفاع از سیاست خارجی ایالات متحده و تشویق دیپلمات‌های این کشور برای بروزرسانی صفات خود در فیس‌بوک، توئیتر و تبادل نظر با کاربران محلی به‌خصوص نخبگان (کلیتون، ۲۰۱۴: ۴۶۴-۴۵۴).

۱-۵-۲-۲. متغیرهای مهم دیپلماسی سایبری

متغیرهای مهم دیپلماسی سایبری عبارت‌اند از:

الف) ظهور بازیگران جدید (سازمان‌های غیردولتی و چندملیتی، انجمن‌ها، افراد مستقل و...): دیپلماسی کلاسیک معتقد است دولت حاکم، روابط بین‌الملل را تحت کنترل خود دارد. لیکن امروزه با وجود فن‌آوری‌های ارتباطی، این استیلا زیر سؤال رفته است. فن‌آوری‌های ارتباط جمعی و در رأس آنها رسانه‌های تعاملی نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری سیاست خارجی جوامع ایفا می‌کنند. هر روز بر تنوع و کارکرد آنها افزوده می‌شود و در ربع آخر قرن بیستم و آغازین سال‌های قرن بیست‌ویکم، پدیده اینترنت و فن‌آوری‌های نوین ارتباطی چنان تحول عظیمی را در ابعاد مختلف زندگی بشر ایجاد کرده‌اند که سرعت و دامنه تأثیرگذاری آنها بر حوزه سیاست خارجی و دیپلماسی بی‌تردید قابل توجه است. به دلیل همین تأثیرگذاری، ادبیات سیاست خارجی و حوزه کارکردی آن با ورود بازیگران غیردولتی، تغییر ماهیت داده و دچار تحول بنیادین گشته است. در فضای سایبر، تعامل و اطلاعات به‌عنوان دو عامل اصلی دیپلماسی، با بهره‌گیری از رسانه‌ها می‌توانند ارتقای جدی پیدا کنند. از سوی دیگر، برخلاف گذشته که شبکه رسمی ارتباطات بین‌المللی هر دولت را شمار سفارتخانه‌ها و دیپلمات‌های آن دولت تشکیل می‌داد، امروزه هر پیام که از مرزهای ملی به سطوح بین‌المللی ارسال می‌شود، حکم یک سفیر پر قدرت نامرئی را دارد (خرازی، ۱۳۸۵: ۴۲).

ب) به هم ریختگی فاصله، زمان و مکان (حذف تشریفات هر می‌دیدارهای دیپلماتیک): فن‌آوری ارتباطات و اطلاعات با ادغام زمان، فاصله و منطقه جغرافیایی که از ویژگی‌های بارز روابط سنتی گذشته بود با سرعت -که شاخصه هزاره سوم است- دنیای شگفت‌انگیزی را خلق

کرده که در آن ابعاد زمانی و مکانی، موانع اداری، سلسله‌مراتب ارتباطی و رعایت تشریفات بعضاً محو و یا در حال فرسایش است. در دیپلماسی سنتی، دیپلمات‌ها به واسطه وضعیت کاری‌شان تا قبل از دستیابی همگان به شبکه اینترنت، اولین کسانی بودند که در پرتو امواج اخبار و تحولات جهانی قرار می‌گرفتند، این در حالی است که اکنون با دسترسی همگان به اینترنت این مزیت از آنها سلب و شهروندان شبکه‌ای و ائتلاف غیرمتمرکز منافع داخلی و جهانی یا وضعیتی که «جیمز روزنا»^۱ آن را «اتحاد منفک‌ها» می‌نامد، دیپلماسی را به لحاظ ابعاد زمانی و مکانی متحول و از سیطره کادر رسمی دولت‌ها خارج کرده است.

پ) گسست انحصار اطلاعات: در طول تاریخ، همواره کنترل و استیلا بر اطلاعات و سرگرمی‌های مردم برای تأثیر نهادن بر تصورات و افکار عمومی، شیوه حکومت‌ها در عصر رسانه‌های جمعی بوده است، اما در عصر حاضر این قدرت سنتی رنگ‌باخته و انحصار اطلاعات را دچار دگرش و گسست نموده است (مانوئل کاستلز، ۱۳۸۴: ۶۵).

۲-۲-۵-۲. مفهوم دفاع در دیپلماسی سایبری

راهبردهای سیاست خارجی از طریق ابزار دیپلماسی سعی در نیل به اهداف امنیت ملی به روشی کم‌هزینه‌تر از ابزارهای نظامی دارد؛ چراکه شناسایی عوامل محیطی (فرصت‌ها، تهدیدها، آسیب‌ها و قوت‌ها) و گزینه‌های راهبردی مختلف که بتواند در زمینه امنیت و دفاع در دستور کار دیپلماسی قرار گیرد از یک‌سو هزینه‌های راهبردی نظام را کاهش داده و از سوی دیگر اثربخشی راهکارهای امنیتی نظام در ابعاد خارجی را افزایش می‌دهد و می‌تواند زمینه‌ساز همگرایی و سازگاری بیش‌ازپیش در حوزه‌های حاکمیتی باشد.

در حوزه امور امنیتی-دفاعی ج.ا.ا. ایران کلیه اجزای حکومت باید در همراهی یکدیگر ظرفیت ملی را به‌ویژه در چارچوب نظریه «دفاع همه‌جانبه» ارتقا و توسعه دهند. نیل به اهداف در گرو مشارکت فعال سیاست خارجی از طریق طراحی، تدوین و اجرای راهبردهای دیپلماتیک در این حوزه مشخص است؛ زیرا امروزه دفاع تنها جنبه نظامی نداشته و ایجاد امنیت از روش‌های سخت‌افزاری به سمت روش‌های نرم‌افزاری سوق یافته است. در حوزه امنیت خارجی تلاش سیاست خارجی در ابعاد پیش‌بینی، پیشگیری، تحلیل، اقدام و هدایت در شرایط جنگی و غیرجنگی در گفتمان ایجابی امنیت، افزایش می‌یابد (افتخاری، ۱۳۹۰: ۱۱). از این رو، مسئله اصلی چیستی

راهبردهایی است که دیپلماسی و سیاست خارجی می‌تواند در حوزه دفاعی - امنیتی اتخاذ نماید تا نهایتاً طراز امنیت ملی کشور با هزینه‌های کمتری ارتقاء یابد. برای نیل به این راهبردها باید چستی اهداف و عوامل مختلف و متنوع محیطی (داخلی و خارجی) که تعیین‌کننده راهبردهای موردنظر هستند، مورد توجه قرار گیرد. این کنکاش با تعریف یک معادله پایه امنیت با سه لایه بررسی «جلوگیری از جنگ»، «جلوگیری از شکست» و «جلوگیری از نابودی» انجام می‌گیرد (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۲۳۵).

در رهیافت واقع‌گرایی سه نوع گرایش قابل بررسی است. در گرایش واقع‌گرایی تهاجمی به معادله امنیت، سیاست‌های دفاعی - امنیتی و خارجی کشور باید به لایه دوم یعنی جلوگیری از شکست معطوف باشد؛ زیرا این رویکرد با تفسیر بازیگر سلطه‌گر (هژمون) قائل به جلوگیری از جنگ نیست. مدل امنیتی این رهیافت به ترتیب مبتنی بر چهار لایه زیر است:

❖ بازدارندگی،

❖ واکنش،

❖ جنگ پیش‌دستانه،

❖ جنگ پیشگیرانه (یزدان‌فام، ۱۳۸۶: ۳۸۶).

در این مدل سیاست خارجی وظیفه‌ای برای جلوگیری از نزاع و یا پیشگیری از جنگ نداشته و وظیفه آن نیز توجیه و مشروع جلوه دادن جنگ است. در واقع‌گرایی تدافعی، معادله امنیت از دو لایه جلوگیری از جنگ و جلوگیری از شکست منبعث می‌شود که با رویکرد تهاجمی متفاوت است و راهبردهای پشتیبان سیاست خارجی در وهله اول معطوف به پیشگیری از جنگ، درگیری و تلاش برای یارگیری و پیوند زدن خود به پیمان‌ها، اتحادها، ائتلاف‌ها و همکاری‌های نسبتاً گسترده با سایر کشورهای همسو است تا هزینه‌های حمله به کشور از سوی دشمن چنان افزایش یابد که خود از پیگیری آن منصرف شود. از رویکردهای دیگر رهیافت واقع‌گرایی در عرصه دفاعی و امنیتی، رویکرد انگیزشی است. این رویکرد انگیزه‌های دیگری مانند نفوذ قدرت، ثروت و قلمرو را در مواقعی بیش از انگیزه بقا مورد توجه قرار می‌دهد. راهبردهای این رویکرد از لایه اول معادله امنیت یعنی جلوگیری از جنگ منبعث می‌شود. وظیفه سیاست خارجی در این الگوی امنیتی، اقتناع و تبدیل دولت‌های طمعکار به دولت‌های جویای امنیت با بکارگیری تمامی ابزارهای قدرت ملی، مدیریت، شفافیت و فرایندهای اعتمادساز و تنش‌زدا، مدیریت نشانه‌های پرهزینه و بکارگیری

ابزارهای دیپلماتیک ترکیبی مانند دیپلماسی مسیر دو و دیپلماسی سایبری است (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۲۳۵).

سیاست‌های دفاعی - امنیتی را می‌توان در قالب و تقسیم‌بندی انواع جنگ، ائتلاف و اتحاد، صلح، آتش‌بس، متارکه، دیپلماسی دفاعی، بازدارندگی (در انواع آن)، خودیاری و دفاع تبیین کرد. برای شناسایی راهبردهای سیاست خارجی در حوزه امور دفاعی - امنیتی باید فهم صحیحی از مبانی، اصول، مؤلفه‌ها و عوامل مؤثر و جهت‌گیری هر دو دسته سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی کسب کرده و در وهله دوم با پویش و پایش محیطی و ارزیابی چهارگانه فرصت، تهدید، قوت و ضعف چگونگی راهبردها را تعیین کرد (گروه مطالعاتی دعا، ۱۳۹۲: ۳۷).

اهداف سیاست خارجی و امنیتی ج.ا.ایران در دو سطح کلی و بخشی (حوزه‌های کلی ملی) احصا می‌شود. اهداف کلی بر اساس قانون اساسی چنین برشمرده می‌شود:

- (۱) حراست از استقلال؛
- (۲) حاکمیت و تمامیت ارضی کشور؛
- (۳) توسعه اقتصادی و رفاه ملی؛
- (۴) استقرار یک جامعه اسلامی ناب؛
- (۵) تبلیغ و دفاع از اسلام و مسلمانان؛
- (۶) تعامل با جهان؛
- (۷) حفظ و ارتقای وجهه جهانی.

اهداف بخشی سیاست خارجی در حوزه امنیتی - دفاعی راهنمای تدوین راهبردهای سیاست خارجی در این حوزه است که ناگزیر از تمرکز بر اصول و اهداف دفاعی و امنیتی کشور است. اهداف دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران را می‌توان شامل: حفظ کیان کشور، تمامیت ارضی و حاکمیت ملی؛ رفع تهدیدات متوجه امنیت و منافع ملی؛ ایجاد و استمرار ثبات در محیط امنیت خارجی؛ رفع تهدیدات بالقوه و مقابله با پدیده آمدن تهدیدات جدید؛ کسب قدرت بازدارندگی مؤثر و همه‌جانبه؛ تأمین امنیت پایدار و فراگیر؛ تعامل و عدم انزوا؛ ساماندهی و بکارگیری توان ملی؛ شکل دادن به مقاومت مردمی و آماده‌سازی نیروهای مسلح دانست (خبیری، ۱۳۸۲: ۶۰-۵۴).

دیپلماسی سایبری در حوزه اهداف دفاعی عبارت است از: پیشبرد اهداف دفاعی با محوریت دولت‌ها و با استفاده از امکانات موجود در فضای سایبری اعم از اینترنت و دیگر شبکه‌های

ارتباطی دیجیتال. ابزار سایر دیپلماسی به‌طور عمده کارکنان یگان‌ها و وضعیت روحیه و توان رزمی آنها را در فضای مجازی هدف قرار می‌دهد.

در یک جمع‌بندی کلی از مطالعه متون مرتبط با دیپلماسی به‌ویژه دیپلماسی دفاعی و سایبری، دفاع و بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه موضوع، الگوی اولیه مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر فضای سایبر، شناسایی و با انجام مصاحبه با خبرگان، ضمن مقایسه و تلفیق عوامل مؤثر به‌دست‌آمده از ادبیات تحقیق و نظرات خبرگان، چارچوب نظری پژوهش به شرح زیر طراحی و ارائه گردید.

شکل شماره ۱. چارچوب نظری پژوهش

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف «کاربردی» و بر اساس ماهیت و روش، «توصیفی-تحلیلی» است. برای تدوین مبانی نظری و پیشینه تحقیق از روش اسنادی و گردآوری داده‌ها از فیش‌برداری و پرسش‌نامه بهره گرفته شده است. جامعه آماری تحقیق را حدود ۵۰ نفر از خبرگان آگاه به مباحث دیپلماسی و فضای سایبر تشکیل می‌دهند. به دلیل محدود بودن جامعه آماری، حجم نمونه به‌صورت تمام‌شمار در نظر گرفته شده است. در طراحی پرسش‌نامه، پس از بررسی پیشینه پژوهش و ادبیات موجود، شاخص‌های اولیه استخراج شده و طی جلساتی با استفاده از خرد جمعی متخصصان نسبت به اصلاح و استانداردسازی آن اقدام شده است.

به‌منظور بررسی اعتبار پرسش‌نامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، مقدار $0/937$ به‌دست آمده که نشان‌دهنده اعتبار خوب پرسش‌نامه است؛ روایی پرسش‌نامه نیز به شیوه محتوایی با مراجعه به خبرگان مورد تأیید قرار گرفت. پرسش‌نامه نهایی بین جامعه آماری توزیع و تعداد ۴۵ پرسش‌نامه معتبر به‌دست آمد. داده‌ها از طریق آنالیز توصیفی-استنباطی با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد واکاوی قرار گرفتند. جهت آزمون نرمال بودن توزیع داده‌ها از روش کولموگوروف اسمیرنوف و در تحلیل استنباطی داده‌ها از آزمون کای‌دو و فریدمن استفاده شده است.

۴. یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این بخش فرایندی تحلیلی بر شاخص‌های چارچوب نظری پژوهش که بر بستر تئوریک و نظرات خبرگان این حوزه مبتنی است، داشته‌ایم؛ بدین ترتیب که در ابتدا با روش‌های آمار توصیفی و در ادامه با استفاده از تکنیک‌های آمار استنباطی به تحلیل متغیرهای تحقیق پرداخته شده است. برای نمونه در قسمت زیر ابتدا تجزیه و تحلیل توصیفی یکی از سؤال‌های مربوط به متغیرهای تحقیق ارائه و در ادامه تجزیه و تحلیل استنباطی و در نهایت به رتبه‌بندی متغیرهای تحقیق با استفاده از آزمون فریدمن پرداخته‌ایم.

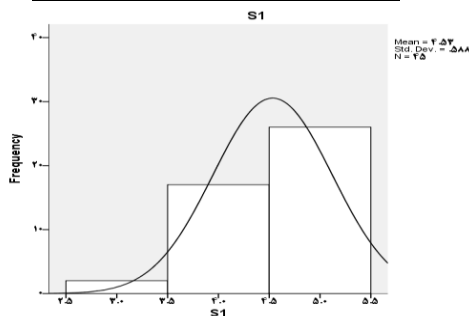
برگزاری دوره‌های دفاعی برخط و برنامه‌های مرتبط در سایت‌های رسمی وزارت دفاع به‌منظور جذب مخاطب در ادامه مورد بررسی قرار گرفته است:

جدول شماره ۱. توزیع فراوانی برگزاری دوره‌های دفاعی برخط

	Frequency	Percent	Cumulative Percent
متوسط	۲	۴/۴	۴/۴
زیاد	۱۷	۳۷/۸	۴۲/۲
خیلی زیاد	۲۶	۵۷/۸	۱۰۰
Total	۴۵	۱۰۰	

جدول شماره ۲. شاخصه‌های آماری برگزاری دوره‌های دفاعی برخط

N	Valid	۴۵
	Missing	۰
Mean		۴/۵۳
Std. Error of Mean		۰/۸۸
Median		۵/۰۰
Mode		۵
Std. Deviation		۰/۵۸۸
Variance		۰/۳۴۵
Skewness		-۰/۸۳۷
Std. Error of Skewness		۰/۳۵۴
Kurtosis		۰/۲۳۳
Std. Error of Kurtosis		۰/۶۹۵
Sum		۲۰۴

نمودار شماره ۱. فراوانی شاخصه‌های برگزاری دوره‌های دفاعی برخط

شاخصه‌های آماری جدول (۲) حاکی از آن است که میانگین ۴/۵۳، میانه ۵ و انحراف استاندارد ۰/۵۸۸ است. توزیع از چولگی منفی برخوردار بوده و در نقطه اوج خود دارای پخی است.

داده‌های جدول (۱) توزیع فراوانی نشان می‌دهد که ۹۵/۶ درصد از پاسخ‌دهندگان در حد زیاد و خیلی زیاد معتقد هستند برگزاری دوره‌های دفاعی برخط و برنامه‌های مرتبط در سایت‌های

رسمی وزارت دفاع به‌منظور جذب مخاطب از جمله مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی ج.ا.ا. ایران در فضای سایبر می‌باشد که در پیشبرد اهداف دفاعی ایران تأثیرگذار است.

۴-۱. تجزیه و تحلیل فرضیه‌ها

مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی ج.ا.ا. ایران به دو حوزه «رسمی» و «غیررسمی» دسته‌بندی شده‌اند؛ و فرضیات پژوهش نیز بر همین اساس بنا شده است. در ادامه پس از تبدیل فرضیه پژوهشی به فرضیه آماری با استفاده از آزمون کای مربع، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و در نهایت به رتبه‌بندی عوامل مؤثر با استفاده از آزمون فریدمن پرداخته شده است.

۴-۱-۱. تجزیه و تحلیل مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی در حوزه رسمی

۴-۱-۱-۱. تجزیه و تحلیل حوزه رسمی دیپلماسی با استفاده از آزمون کای مربع

داده‌های جدول (۳) نشانگر آن است که ارزش خی دوی مشاهده شده در درجه آزادی ۳ معنی دار است؛ بنابراین بین فراوانی‌های مشاهده شده تفاوت معنی داری وجود دارد. با توجه به اینکه ارزش خی دوی مشاهده شده (۳۶/۱۵۶) از ارزش خی دوی بحرانی جدول (۱۳/۲۷) در سطح $(p < 0/01)$ بزرگتر است، استنباط می‌شود که با مقدار آلفای ۰/۰۱ شاخص‌های حوزه رسمی دیپلماسی در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ا. ایران تأثیرگذارند.

جدول شماره ۳. آزمون کای مربع شاخص‌های حوزه رسمی دیپلماسی

F1	Observed N	Expected N	Residual
کم	۲	۱۱/۳	-۹/۳
متوسط	۵	۱۱/۳	-۶/۳
زیاد	۲۸	۱۱/۳	۱۶/۸
خیلی زیاد	۱۰	۱۱/۳	-۱/۳
Total	۴۵		

Test Statistics	
	F1
Chi-Square	۳۶/۱۵۶
df	۳
Asymp. Sig.	۰/۰۰۰

۴-۱-۱-۲. رتبه‌بندی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی در حوزه رسمی با استفاده از آزمون فریدمن

از میان شاخص‌های حوزه رسمی دیپلماسی «برگزاری دوره‌های دفاعی برخط و برنامه‌های مرتبط در سایت‌های رسمی وزارت دفاع به‌منظور جذب مخاطب» با میانگین ۷/۹۴ و «تولید محتوای دفاعی با زبان‌های مختلف و نشر آن در سایت‌های رسمی وزارت دفاع و امور خارجه با هدف

ایجاد بازدارندگی» با میانگین ۴/۵۰ به ترتیب بیشترین و کمترین میانگین رتبه‌ای را به خود اختصاص داده‌اند. سایر ارزش‌های مربوط به میانگین رتبه‌ای متغیرها در جدول (۴) آمده است.

جدول شماره ۴. اولویت‌بندی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی در حوزه رسمی با آزمون فریدمن

Friedman Test	
Mean Rank	
۷/۹۴	برگزاری دوره‌های دفاعی برخط و برنامه‌های مرتبط در سایت‌های رسمی وزارت دفاع به منظور جذب مخاطب
۷/۹۰	تقویت دیپلماسی دفاعی با توسعه تارنها و شبکه‌های اجتماعی
۷/۵۶	متقاعدسازی کشورهای رقیب از طریق تکنیک‌های عملیات روانی با توجه به اهداف دفاعی
۷/۴۶	توجیه و تشریح سیاست‌های دفاعی از طریق ایجاد سایت رسمی وزارت دفاع
۷/۳۸	انتشار اطلاعات مثبت از پیشرفت‌های دفاعی کشور در سایت‌های رسمی و شبکه‌های اجتماعی
۷/۳۴	جذب حامیان دفاعی کشور از طریق تبلیغ در فضای مجازی
۷/۰۸	تحلیل محتوای سایت‌های رسمی و شبکه‌های اجتماعی ملی و بین‌المللی در حوزه دفاعی
۶/۹۱	آموزش‌های دفاعی مدون برای کارکنان نیروهای مسلح در سایت‌های رسمی با ملاحظات امنیتی
۴/۶۸	اعلام سیاست‌های دفاعی از طریق ایجاد سایت رسمی وزارت امور خارجه
۴/۶۸	برگزاری همایش‌های مجازی دفاعی به منظور آشنایی با توانمندی‌های دفاعی کشورهای مختلف
۴/۵۹	حمایت از کشورهای همسو در حوزه‌های دفاعی با تولید و نشر محتوای هدفمند
۴/۵۰	تولید محتوای دفاعی با زبان‌های مختلف و نشر آن در سایت‌های رسمی وزارت دفاع و امور خارجه با هدف ایجاد بازدارندگی

Test Statistics^a

N	۴۵
Chi-Square	۳۸۸/۷۰
df	۱۱
Asymp. Sig.	۰/۰۰۰

a. Friedman Test

با توجه به اینکه ارزش خی‌دوی مشاهده شده ۷۰/۳۸۸ در درجه آزادی ۱۱ معنی‌دار است، استنباط می‌شود که تفاوت بین میانگین‌های رتبه‌ای مؤلفه‌های رسمی دیپلماسی معنی‌دار است.

۲-۱-۴. تجزیه و تحلیل مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی در حوزه غیررسمی

پس از اجرای مرحله الف برای حوزه غیررسمی دیپلماسی، تأیید شد که شاخص‌های حوزه غیررسمی دیپلماسی نیز در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ا. ایران ایفای نقش می‌کنند. بنابراین تأثیر شاخص‌های حوزه رسمی و غیررسمی دیپلماسی در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ا. ایران محرز گردید. در ادامه شاخص‌های غیررسمی دیپلماسی نیز با استفاده از آزمون فریدمن، رتبه‌بندی گردید.

جدول شماره ۵. اولویت‌بندی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی - دفاعی در حوزه غیررسمی با آزمون فریدمن

Friedman Test	
Mean Rank	
7/84	نقد سیاست‌های دفاعی کشورهای متخاصم و انتشار آن در فضای سایبری
7/61	انتشار اطلاعات در حوزه دفاعی ج.ا.ا. به منظور ایجاد بازدارندگی دفاعی
7/51	انتشار برنامه‌های دفاعی در تارنمای ویدئویی مجازی (یوتیوب) به منظور معرفی اقتدار دفاعی ج.ا.ا.
7/36	ایجاد ساختار غیررسمی تیم سایبری برای مدیریت محتوا و بازخوردها (هشتک‌ها، کامنت‌ها، تفاسیر و نقدها)
7/08	جریان‌سازی و عملیات روانی از طریق شبکه‌سازی‌های سایبری علیه کشورهای هدف
6/91	ارتباط و نفوذ سایبری روی توده‌های خارجی در زمان‌های بحرانی و جنگ
6/81	ایجاد و راه‌اندازی کمپین‌های مختلف در شبکه‌های اجتماعی از نیروهای همسو در منطقه
5/64	تأکید بر فضای سایبری بدون محدودیت به منظور تسهیل فعالیت‌های نرم سایبری
5/39	ایجاد ساختاری در وزارت امور خارجه به منظور ارتباط‌گیری غیررسمی با مخاطبان فضای سایبری در خارج از کشور
5/39	ایجاد آمادگی ذهنی از طریق گفت‌وگوهای در بستر شبکه‌های اجتماعی در مواقع بحرانی
5/31	توجه به نقش‌آفرینی سایبری بازیگران غیردولتی و مردمی در عرصه دفاعی
5/15	زمینه‌سازی برقراری روابط مستحکم و دوستانه میان کشورها از طریق تعاملات مجازی

Test Statistics^a

N	45
Chi-Square	65/988
df	11
Asymp. Sig.	0/000

a. Friedman Test

از میان شاخص‌های غیررسمی دیپلماسی، «نقد سیاست‌های دفاعی کشورهای متخاصم و انتشار آن در فضای سایبری» با میانگین ۷/۸۴ و «زمینه‌سازی برقراری روابط مستحکم و دوستانه میان کشورها از طریق تعاملات مجازی» با میانگین ۵/۱۵ به ترتیب بیشترین و کمترین میانگین

رتبه‌ای را به خود اختصاص داده‌اند. سایر ارزش‌های مربوط به میانگین رتبه‌ای متغیرها در جدول (۵) آمده است.

با توجه به اینکه ارزش خی‌دوی مشاهده شده ۶۵/۹۸۸ در درجه آزادی ۱۱ معنی‌دار است، در نتیجه استنباط می‌شود که تفاوت بین میانگین‌های رتبه‌ای متغیرهای غیررسمی دیپلماسی معنی‌دار است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

۵-۱. نتیجه‌گیری

دیپلماسی در فضای سایبر یکی از ابزارهای پیشبرد اهداف یک کشور در عرصه‌های مختلف است که توانایی مدیریت و جهت‌دهی افکار عمومی در سطح منطقه و جهان را دارد. با توجه به روش‌های نوینی که در این زمینه مورد استفاده قرار می‌گیرد اکثر کشورها به دنبال استفاده از این فضا به منظور تحقق اهداف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و دفاعی خود هستند. جمهوری اسلامی ایران همواره مورد تهاجم و همجه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی قرار گرفته است؛ از این رو، استفاده از ابزارهای نوین برای ارسال پیام حقانیت کشور ایران در دنیای سایبری بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود.

با توجه به ویژگی‌های فضای سایبری به‌ویژه ارتباط مستقیم با افکار عمومی منطقه و جهان، این امکان فراهم می‌شود که پیام ج.ا.ایران در زمینه صلح‌آمیز بودن اهداف دفاعی و خنثی نمودن فعالیت‌های دشمنان در این زمینه را به همه افراد دنیا ارسال کرده است و ماهیت و چهره حقیقی ج.ا.ایران و اهداف آن در فعالیت‌های منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و بین‌المللی را برای افکار عمومی تبیین نمود.

نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که انجام اقدامات همزمان دیپلماسی سایبری در حوزه رسمی و غیررسمی در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ایران مؤثر بوده است. از این رو ضرورت دارد این موارد به‌صورت پیوسته و مداوم مورد توجه واقع شده و در اقدام‌های دستگاه‌های اطلاعاتی، امنیتی و نظامی در اولویت قرار گیرد.

در بررسی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران در حوزه رسمی، ۱۲ شاخص احصاء گردید و به جامعه آماری ارائه شد. نتایج حاصله از آزمون فریدمن و رتبه‌بندی شاخص‌ها، حاکی از آن است که به ترتیب شاخص‌های «برگزاری دوره‌های دفاعی برخط و

برنامه‌های مرتبط در سایت‌های رسمی وزارت دفاع به منظور جذب مخاطب»، «تقویت دیپلماسی دفاعی با توسعه تارنها و شبکه‌های اجتماعی» و «متقاعدسازی کشورهای رقیب از طریق تکنیک‌های عملیات روانی با توجه به اهداف دفاعی» بیشترین اثر را از دیدگاه جامعه نمونه در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ا. ایران داشته است؛ در ادامه به تبیین آن می‌پردازیم.

الف) برگزاری دوره‌های دفاعی برخط و برنامه‌های مرتبط در سایت‌های رسمی وزارت دفاع به منظور جذب مخاطب

برگزاری دوره دفاعی با میانگین ۴/۹۳ از ۵ بیشترین اثر را در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ا. ایران از دیدگاه جامعه آماری داشته است. با عنایت به آنچه در ادبیات تحقیق به عنوان اهداف سیاست دفاعی ایران بیان شد، این شاخص می‌تواند در راستای تحقق هدف «اتخاذ دیپلماسی فعال در قالب دیپلماسی دفاعی برای پایان بخشیدن به انزوای بین‌المللی کشور به همراه حضور در ترتیبات امنیتی بین‌المللی در قالب امنیت دسته‌جمعی» کارساز باشد.

ب) تقویت دیپلماسی دفاعی با توسعه تارنها و شبکه‌های اجتماعی

این شاخص با میانگین ۴/۹۰ جایگاه دوم در حوزه اثرگذاری رسمی دیپلماسی سایبری در پیشبرد اهداف دفاعی را به خود اختصاص داده است. این شاخص را می‌توان در راستای تحقق هدف «ایجاد شرایط همگرایی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی و یافتن متحدینی که در شرایط ضروری از توان همکاری با کشور برخوردار باشند» محسوب نمود.

ج) متقاعدسازی کشورهای رقیب از طریق تکنیک‌های عملیات روانی با توجه به اهداف دفاعی

این شاخص با میانگین ۴/۸۵ اثرگذاری بالای متقاعدسازی کشورهای همسایه و رقیب با استفاده از فنون عملیات روانی را در این حوزه نشان می‌دهد. شاخص مذکور نیز می‌تواند در راستای نیل به هدف «ایجاد شرایط ثبات در محیط امنیت خارجی مبتنی بر تنش‌زدایی و مدیریت بحران» و همچنین «فراهم آوردن زمینه ادغام مجدد ایران در سطح نظام بین‌المللی» باشد.

در حوزه غیررسمی دیپلماسی نیز ۱۲ شاخص احصاء گردید و به جامعه آماری ارائه شد. نتایج حاصله از آزمون فریدمن و رتبه‌بندی شاخص‌ها حاکی از آن است که به ترتیب شاخص‌های «نقد سیاست‌های دفاعی کشورهای متخاصم و انتشار آن در فضای سایبری»، «انتشار اطلاعات در حوزه دفاعی ج.ا.ا. ایران به منظور ایجاد بازدارندگی دفاعی» و «انتشار برنامه‌های دفاعی در تارنمای ویدئویی

مجازی (یوتیوپ) به منظور معرفی اقتدار دفاعی ج.ا.ایران» بیشترین میزان تأثیر را از دیدگاه جامعه نمونه در پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ایران داشته که در ادامه به آنها پرداخته شده است:

اول) نقد سیاست‌های دفاعی کشورهای متخاصم و انتشار آن در فضای سایبری

این شاخص به نوعی لزوم تدوین سیاست‌های دفاعی برای کشور را تبیین می‌کند. به همین جهت جامعه آماری بیشترین اثرگذاری غیررسمی با میانگین $4/93$ از ۵ را به این شاخص اختصاص داده‌اند. این شاخص می‌تواند در راستای تحقق هدف «رفع تهدیدات متوجه امنیت و منافع ملی» و «جلوگیری از فعال شدن تهدیدات بالقوه و پدید آمدن تهدیدات جدید» بکار گرفته شود.

دوم) انتشار اطلاعات در حوزه دفاعی ج.ا.ایران به منظور ایجاد بازدارندگی دفاعی

انتشار اطلاعات مرتبط با اقدامات ج.ا.ایران در حوزه دفاعی با میانگین $4/9$ از دیدگاه خبرگان ارزیابی شده است. این مهم لزوم توجه جدی به اطلاع‌رسانی صحیح، سریع، دقیق و شفاف در حوزه دفاعی را بیان می‌کند. این شاخص را می‌توان در راستای تحقق هدف «جلوگیری از فعال شدن تهدیدات بالقوه و پدید آمدن تهدیدات جدید» و «رفع تهدیدات متوجه امنیت و منافع ملی» محسوب نمود.

سوم) انتشار برنامه‌های دفاعی در تارنمای ویدئویی مجازی (یوتیوپ) به منظور معرفی اقتدار

دفاعی ج.ا.ایران

این شاخص با میانگین $4/88$ از دیدگاه کارشناسان اثرگذاری بالایی در راستای اقتدار دفاعی و پیشبرد اهداف دفاعی ج.ا.ایران داشته است. شاخص مذکور نیز می‌تواند در راستای تحقق هدف «پایان بخشیدن به انزوای بین‌المللی کشور به همراه حضور در ترتیبات امنیتی بین‌المللی در قالب امنیت دسته‌جمعی» کارساز باشد.

۲-۵. پیشنهادات

با توجه به نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش، پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

الف) برگزاری دوره‌های دفاعی برخط توسط وزارت دفاع به منظور آشنایی کارکنان و افراد مرتبط در حوزه رسانه‌ها با دستاوردها و اقدامات دفاعی ج.ا.ایران.

ب) ایجاد ساختارهای لازم (توسعه تارنماها و شبکه‌های اجتماعی) توسط وزارت دفاع برای ارتقاء حوزه اطلاع‌رسانی اقدام‌های دفاعی و صلح‌آمیز ج.ا.ایران در داخل و خارج از کشور با

هدف تأثیرگذاری بر نهادهای تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی کشورهای هدف در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی و تقویت دیپلماسی دفاعی.

پ) لزوم شفاف‌سازی اقدام‌های حوزه دفاعی و امنیتی توسط رسانه ملی و سایر رسانه‌های مرتبط با نیروهای مسلح با رعایت اصول حفاظتی و امنیتی به منظور اقلان‌سازی افکار عمومی در سطح منطقه به ویژه کشورهای همسایه با استفاده از تکنیک‌های عملیات روانی.

ت) ایجاد سایت‌ها و کانال‌های گفتگو در شبکه‌های اجتماعی توسط وزارت دفاع و سامانه فرماندهی و عقیدتی سیاسی به منظور دفاع از حقانیت فعالیت‌های دفاعی و نظامی ج.ا.ایران و مقابله با هیجه‌ها و اقدامات عملیات روانی و تخریبی دشمن.

ث) شناسایی افراد و عوامل تأثیرگذار در حوزه دفاعی و امنیتی در کشورهای مختلف و برقراری ارتباط با آنها توسط وابستگان نظامی ایران در سایر کشورها، از طریق فضای مجازی به منظور اقلان‌سازی و استفاده از توان و ظرفیت آنان برای مقابله با اقدامات عملیات روانی دشمن و مدیریت افکار عمومی در کشورهای هدف.

ج) مدیریت هماهنگ و یکپارچه اطلاع‌رسانی در حوزه دفاعی و امنیتی با هماهنگی ستاد کل نیروهای مسلح و استفاده از ظرفیت وزارت امور خارجه و رسانه‌های همسو با سیاست‌های کلان ج.ا.ایران.

منابع

الف- فارسی

- قرآن کریم.
- احدی، محمد؛ و شاه‌محمدی، محمد (۱۳۹۷). «طرح راهبردی دفاع سایبری جمهوری اسلامی ایران در حوزه بازدارندگی»، *فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، ۸ (۳۱)، صص ۲۵۲-۲۲۵.
- افتخاری، علی اصغر (۱۳۹۰). *دیپلماسی نوین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران: جستارهایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- بشوی، محمد یعقوب (۱۳۸۳). *آفتاب قفاهت (رهبر انقلاب حضرت آیت‌الله‌العظمی سید علی خامنه‌ای)*. قم: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی.
- بیات، محمود (۱۳۸۵). *دیپلماسی دیجیتالی*. تهران: انتشارات مرکز اسناد وزارت امور خارجه.
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).
- پورحسین، ناصر (۱۳۹۰). «دیپلماسی عمومی نوین و دفاع همه‌جانبه»، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، ۹ (۳۳)، صص ۱۵۸-۱۳۷.
- پیرمحمدی، سعید (۱۳۹۵). «شاخص‌های قدرت نرم دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، *مجله سیاست دفاعی*، ۲۴ (۹۵)، صص ۳۴-۹.
- جعفری، سید اصغر (۱۳۹۸). «نقش دیپلماسی دفاعی در امنیت پایدار مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)»، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۱۷ (۷۸)، صص ۸۸-۶۳.
- حاج زرگرباشی، سید روح‌الله؛ و موحدیان، احسان (۱۳۹۷). «سایبر دیپلماسی دولت آمریکا؛ تأثیر صفحه فیس‌بوک وزارت امور خارجه آمریکا بر نگرش کاربران ایرانی نسبت به جامعه ایران»، *فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین*، ۴ (۱۵)، صص ۱۱۲-۷۳.
- خانی، محمدحسن (۱۳۸۴). «دیپلماسی فرهنگی و جایگاه آن در سیاست خارجی کشورها»، *دوفصلنامه دانش سیاسی*، ۱ (۲)، صص ۱۴۸-۱۳۵.
- خیبری، بابک (۱۳۸۲). «راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران: ملزومات و راه‌کارها»، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، ۱ (۱).
- خرازی، رها (۱۳۸۵). «سایبر دیپلماسی: رسانه‌ها؛ نهادهای خصوصی دیپلماتیک»، *روزنامه*

همشهری، ۱۹ مرداد، ۱۴ (۴۰۵۶).

- خرازی، رها (۱۳۹۲). «سایبر دیپلماسی در محیط هوشمند نوین رسانه‌ای»، *فصلنامه رسانه*، ۲۴ (۱)، صص ۷۴-۶۱.
- رستمی، محمد صادق (۱۳۹۷). «دیپلماسی دفاعی و نقش آن در کنترل تهدیدات سایبری»، *فصلنامه دانش انتظامی استان سیستان و بلوچستان*، ۶ (۲۸)، صص ۱۳-۳۴.
- عبداله‌خانی، علی (۱۳۸۹). *تهدیدها امنیت ملی*. تهران: انتشارات موسسه ابرار معاصر تهران.
- عسکری، محمود؛ و مینایی، حسین (۱۳۹۲). *دیپلماسی دفاعی ج.ا.ا ایران*. تهران: انتشارات مرکز آموزش شهید صیاد شیرازی.
- فرهنگی، علی‌اکبر؛ قرائتی، علیرضا؛ و حاجی اوغلی، حسن (۱۳۹۳). «دیپلماسی دیجیتال و روابط میان دولت‌ها در جوامع معاصر»، *فصلنامه مطالعات رسانه‌ای*، ۹ (۲۴)، صص ۸۹-۸۹.
- قنبری، سمیه (۱۳۹۹). «دیپلماسی سایبری روسیه برای تحول در رژیم حکمرانی فضای مجازی»، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۲۶ (۱۰۹)، صص ۱۷۴-۱۳۹.
- کولایی، الهه؛ شکاری، حسن؛ و احمدی‌نیا، مسعود (۱۳۹۲). «دیپلماسی سایبری آمریکا: مطالعه موردی جمهوری آذربایجان»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*، ۱۹ (۸۲)، صص ۱۰۱-۸۲.
- گنجی‌دوست، محمد (۱۳۸۷). «تحولات دیپلماسی در عصر اطلاعات»، *فصلنامه سیاست*، ۳۸ (۱)، صص ۲۱۲-۱۸۵.
- میرحسینی، سید محسن؛ و رحیم‌پور اصل، ایرج (۱۳۹۷). «کشورهای شکست‌خورده، چالش‌های نوپدید دیپلماسی دفاعی؛ تهدید نظامی یا فرصت جدید»، *فصلنامه سیاست*، ۵ (۱۸)، صص ۱۹-۳۴.
- هادیان، ناصر؛ و احدی، افسانه (۱۳۸۸). «جایگاه مفهومی دیپلماسی عمومی»، *فصلنامه روابط خارجی*، ۱ (۳)، صص ۱۱۸-۸۵.
- یزدان‌فام، محمود (۱۳۸۶). *سالنمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- یوسفوند، یعقوب؛ مهدیان، حسین؛ و یوسفوند، ایوب (۱۳۹۸). «نظم بحرانی و پیامدهای راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه سیاست دفاعی*، ۲۸ (۱۰۹)، صص ۱۳۷-۱۱۳.

ب- انگلیسی

- Barston, R. P. (2006). *Modern Diplomacy*. London: Pearson Education, Third Edition.

- Berridge .G. R. & Alan, J. (2001). *A Dictionary of Diplomacy*. New York: Palgrave MacMillan.
- Melissen, J. (2005). “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice” .In: Jan Melissen (Ed.). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. New York: Palgrave MacMillan.
- Nye, J. s. (2004). *soft power: the Means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- Olesya, G. (2006). *Virtual Diplomacy - Diplomacy of the Digital Age (A dissertation presented to the Faculty of Arts in the University of Malta for the Degree of Master of Arts in Contemporary Diplomacy)*. Malta: University of Malta.
- Sachar, B.S. (2003). “Cooperation in Military Training as Tool of Peace Time Military Diplomacy”, *Strategic Analysis*, 27(3), PP. 404-421.